

УДК 811.161.2–054.72–058.237(437) «1920–1930»

*Л. Ю. Назаренко
(Чехія)*

УКРАЇНСЬКІ СЛАВІСТИ В ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У статті йдеться про діяльність українських учених у Чехословаччині в міжвоєнний період.

Ключові слова: славістика, україністика, історія славістики.

The article deals with the activity of Ukrainian scientists in Check republic between two World Wars.

Key words: Slavonic studies, Ukrainian studies, history of Slavonic studies.

Перша світова війна, більшовицький переворот 1917 року та невдачі українських патріотичних сил у встановленні незалежної держави викликали масову політичну еміграцію українців. Першими емігрантами були ті, хто зі зброєю в руках боролися за незалежну Україну, за ними пішли у вигнання державні службовці, інтелігенція та представники інших верств населення Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки. Значна частина українських емігрантів знайшла притулок у Чехословаччині. Уряд Чехословаччини позитивно поставився до українських емігрантів, надавав їм матеріальну й моральну підтримку. Українцям було тяжко виокремитися із загального емігрантського потоку з Росії, усіх представників якого називали російськими емігрантами. Саме в Чехословаччині це їм вдалося практично відразу після закінчення світової війни. Чехословацький уряд з повагою поставився до такого відокремлення, на відміну від урядів Болгарії чи Югославії. Проблеми виникали й під час переговорів у комітетах Ліги Націй про розмежування національних еміграцій-

них груп. Лише активна підтримка поляків, особливо німців, допомогла українським емігрантам захистити свої інтереси. Оскільки чехословацькі владні органи відразу виявляли толерантність, у Чехії знайшла притулок і підтримку значна кількість українських наукових, освітніх і культурних інституцій, студентських, молодіжних, виховних та спортивних організацій. На підставі угод у рамках Ліги Націй біженці отримували статус осіб без громадянства, їм були видані т. зв. паспорти Нансена, на підставі яких вони в багатьох сферах отримували права громадян країни проживання, зокрема право на отримання освіти, соціальне забезпечення, але й зобов'язувалися сплачувати податки. Прага поступово перетворювалася на важливий центр політичного й культурного життя українців, які були змушені залишити свою батьківщину через переслідування. Нерідко Прагу періоду між двома світовими війнами називають колискою української незалежності.

В еміграції в Чехословаччині опинилася велика кількість українських учених. Їм вдалося продовжити свою професійну та наукову діяльність у створених на території Чехословаччини українських вищих навчальних закладах, найважливішими серед яких були Український вільний університет, Українська господарська академія та Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. Хронологічно першим українським вищим навчальним закладом за кордоном став Український вільний університет. Заснований у Відні Союзом українських журналістів і письменників у 1921 році, він незабаром був перенесений до Праги. Причинами послужили матеріальні труднощі, а також те, що в цей час Прага стала головним осередком української академічної молоді. У 1921 році там перебувало більше тисячі українських студентів. Чеський уряд прихильно поставився до заснування українського університету й надав цьому проекту конкретну допомогу. Організацію УВУ схвалило Міністерство освіти Чехословаччини на під-

ставі рішення Академічного сенату Карлового університету в Празі. Свою симпатію до ідеї створення УВУ висловив і президент Чехословацької Республіки Т. Г. Масарик. Хоча УВУ не отримав статусу чехословацького вищого навчального закладу, йому забезпечувалося рівноправне місце поряд з іншими навчальними закладами Чехословаччини. УВУ керувався як у своїх адміністративних, так і наукових справах інструкціями та правилами Карлового університету.

Навчання спочатку відбувалося в аудиторіях Карлового університету, пізніше в інших приміщеннях. УВУ складався з двох факультетів: філософського та правничого, пізніше було відкрито природничий факультет. Мовою викладання була українська, але в університеті мали місце й лекторати кількох іноземних мов: чеської, німецької, французької, англійської та класичних мов. Першим ректором університету, якого тричі обирали на цю посаду, був професор Олександр Колесса (1867–1945) – видатний український літературознавець, мовознавець, фольклорист, громадський і політичний діяч. Він народився у східній Галичині, вивчав класичну і слов'янську філологію у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. У 1894 році О. Колесса здобув ступінь доктора філософії у Відні, у 1895 році захистив габілітаційну працю доцента української мови й літератури в Чернівецькому університеті, у 1898 році став професором Львівського університету. Він був одним із засновників УВУ, його ректором (1921–1922, 1925–1928, 1935–1937), професором Карлового університету (1923–1939). Коло наукових інтересів О. Колесси надзвичайно широке. Він досліджував пам'ятки давньої української писемності, староукраїнські тексти: «Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI ст.» (1923); «Городиське Євангеліє XII–XIII ст.» (1925); «Рукописні й палеотипні книги південного Підкарпаття» (1927). У своєму дослідженні «Життя Сави Освященного» учений зробив важливі узагальнення

про особливості староукраїнських текстів у порівнянні зі староросійськими. У мовознавстві О. Колесса – представник школи Ф. Міклошича, свою загальну концепцію історії української мови він подав у «Погляді на історію української мови» (1924). Як історик літератури О. Колесса досліджував українсько-польські літературні взаємини – «Українські народні пісні в поезіях В. Залеського» (1892), «Шевченко і Міцкевич» (1894); проблеми українського літературознавства – «Генега української новітньої повісті» (1927). Чесько-українським зв'язкам присвячена його праця «Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в.», яка вийшла в Празі 1924 року.

В Українському вільному університеті викладали інші визначні діячі української науки й культури. Тричі обирали ректором професора Д. Антоновича (1877–1945), історика мистецтва й театру, політичного діяча. Д. Антонович був одним із активних діячів Центральної Ради, головою української дипломатичної місії в Римі за Директорії. Саме він виступив з ініціативою створення українського університету у Відні, а після перенесення його в Прагу обіймав посаду ректора в 1928–1930 та в 1937–1938 роках, а також посаду декана філософського факультету в 1927–1928 та в 1931–1932 роках. Поміж численних наукових праць Д. Антоновича – «Українське мистецтво» (1923); «300 років українського театру» (1925); «Т. Шевченко як маляр» (1937); «Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kunst» (1942). Тривалий час Д. Антонович працював директором Музею визвольної боротьби України в Празі, який нагромаджував усі доступні матеріали та документи про визвольний рух за незалежність України. Тут було зібрано архівні матеріали дипломатичних представництв та місій українських урядів періоду громадянської війни, українських організацій, товариств та політичних партій, таборів інтернованих та військовополонених, музейні експонати українських армій, витвори українського мистецтва: картини, скульптури, фрески, гравю-

ри тощо. Музей існував за рахунок фінансових внесків та пожертв українських емігрантів з усього світу, але передусім із Чехословаччини. Музей визвольної боротьби України в Празі було ліквідовано в 1948 році, а його матеріали зберігаються зараз у Державному центральному архіві в Празі.

Професором кафедри історії України УВУ упродовж 1921–1951 років працював видатний історик, громадський і державний діяч Дмитро Дорошенко (1882–1951). Д. Дорошенко вчився у Варшавському, Петербурзькому і Київському університетах, останній закінчив у 1909 році. Працював у Петербурзі, Києві, Катеринославі як громадсько-політичний діяч, журналіст і педагог-історик. Був членом Української Центральної Ради (1917), міністром закордонних справ української держави (1918). З 1919 року – в еміграції, працював професором УВУ, Карлового університету (1926–1936), директором Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931). У 1945–1951 роках – президент УВАН, у 1947–1950 роках – професор Колегії св. Андрея у Вінніпезі в Канаді. Спадкоємець кращих традицій української історіографії ХІХ–ХХ ст., Д. Дорошенко перший з українських істориків дав науковий огляд історії України від найдавніших часів до сучасності не тільки як процесу історичного розвитку українського народу, але і як процесу розвитку української державності. Д. Дорошенко опублікував близько 1000 праць з історії України, української історіографії, історії культури, церкви, слов'янознавства тощо. Найважливіші його праці: «Нарис історії України», I–II (1932, 1933), «Історія України 1917–1923», I–II (1930, 1932), «History of the Ukraine» (1939, 1941), «Огляд української історіографії» (1923).

Українську історіографію в Чехословаччині представляв передусім М. Грушевський, але його перебування в Чехії було досить коротким. Представниками української історичної школи в еміграції були також: С. Наріжний – дослідження з історії козацтва та історії української еміграції, Б. Крупниць-

кий – дослідження з української політичної історії, О. Шульгин – з питань української державності, В. Біднов – з історії церкви. Кілька українських істориків присвятили свої праці історії Закарпатської України. Її економічну та соціальну історію досліджував О. Міцюк, історичні джерела з історії Закарпатської України публікував Д. Вергун.

ВідсамогопочаткуіснуванняУВУ,тобтоз1921року,накафедрі української мови викладав професор Степан Смаль-Стоцький (1856–1938), академік УАН з 1918 року. С. Смаль-Стоцький – видатний український мовознавець, автор численних наукових праць з українського мовознавства, літературознавства, славістики. Його дослідження «Про впливи аналогії у відмінюванні в малоруській мові» (1885, 1886) заклало основи вивчення історичної морфології української мови, «Грамматика руської (української) мови» (1913) у співавторстві з Т. Гартнером стала однією з перших наукових граматик української мови. У Празі серед інших були написані такі праці вченого, як «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення» (1925, 1927), «Поліські мішані говори» (1927), «Українська мова, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети» (1933), «Питання про східнослов'янську прамову» (1937).

У 1923–1925 роках на посаді професора порівняльного мовознавства в УВУ працював син С. Смаль-Стоцького, Роман Смаль-Стоцький (1893–1969) – видатний український філолог-славіст. Пізніше Р. Смаль-Стоцький був запрошений для викладання у Варшавському університеті (1926–1939), у 1939 році він повернувся до Чехословаччини і викладав у Карловому університеті (1939–1945), з 1945 року – в еміграції в Німеччині, з 1947 року – в США. До найважливіших наукових праць Р. Смаль-Стоцького належать «Нарис словотвору українських прикметників» (1925), «Значення українських прикметників» (1926), «Примітивний словотвір» (1929), «Українська мова в Советській Україні» (1936, 1969), «The Origin of

The Word “Rus”» (1949), «Slavs and Teutons, the oldest Germanic Slavic Relations» (1950). У 1926–1929 роках разом з І. Огієнком він видавав наукову серію «Студії з української граматики».

Серед інших українських славістів-мовознавців, що працювали в еміграції в Чехословаччині, слід назвати учня С. Смаль-Стоцького Василя Сімовича (1880–1944). У 1923 році він був професором, а в 1926–1930 роках – ректором Українського педагогічного інституту в Празі. Дослідження В. Сімовича присвячені українській граматиці, зокрема морфології, українському правопису та фольклору Закарпатської України.

Іван Панькевич (1887–1958) – український філолог, діалектолог, славіст, випускник Львівського університету. У 1920–1939 роках працював викладачем гімназії в Ужгороді, у 1939–1958 роках викладав українську мову та літературу в Карловому університеті, протягом 1939–1944 років читав лекції в УВУ. Його наукові інтереси зосереджувалися передусім навколо Закарпатської України. Він досліджував закарпатські наріччя й діалекти, літературу, історію та культуру Закарпаття.

У 1923 році в Празі було засновано Історико-філологічне товариство. Ідея створення наукового товариства при Українському вільному університетові виникла від його заснування. Але при її здійсненні зіткнулися дві різні практики – австрійських і російських університетів. При перших – наукових товариств не було, при других – були. Дехто з професорів УВУ, що викладали раніше в австрійських університетах, вважали, що таке товариство своєю діяльністю може конкурувати з університетом і навіть перешкоджати йому. Але перемогла інша думка. 30 травня 1923 року група професорів філософського факультету УВУ у складі Д. Антоновича, В. Біднова, Д. Дорошенка, О. Колесси, В. Щербаківського і П. Андрієвського після факультетського засідання зайшли до кав'ярні «Орличка» на вулиці Палацького в Празі і там після обговорення вирішили заснувати Історико-філологічне товариство.

На тому ж зібранні обрали й тимчасову президію Товариства на чолі з Д. Антоновичем, який пізніше став його постійним головою. 7 червня 1923 року відбулося перше засідання Товариства, на яке прибуло 60 його членів і гостей. Було заслухано дві доповіді: професора Д. Дорошенка «Пам'яті О. І. Левицького та І. М. Каманіна» та професора В. Біднова «“Устне повествованіе запорожца Н. Л. Коржа” та його походження й значення». Через тиждень, 13 червня, відбулося друге засідання, на якому було виголошено дві доповіді: професора О. Колесси «Городище й городиські рукописи XII–XVI ст.» та професора Д. Антоновича «Хто був будівничим Братської церкви у Львові?».

Товариство від початку своєї діяльності почало об'єднувати всі активні сили української еміграції в Празі, що працювали в історико-філологічній галузі. Основою його були професори УВУ, але поруч з ними були й деякі професори Української господарської академії в Подебрадах, а пізніше, коли було засновано в Празі Педагогічний інститут М. Драгоманова, то і його наукові сили, а також викладачі гімназій, працівники бібліотек. Кількість членів Товариства зростала в міру того, як Прага все виразніше ставала культурно-науковим осередком української еміграції. Ряди Товариства також поповнювали нові члени – молоді вчені, які здобули вищу освіту вже в еміграції (М. Антонович, І. Борковський, М. Гнатишак, О. Кандиба, Б. Крупницький, С. Наріжний, К. Чехович). Пізніше Товариство об'єднало у своїх лавах наукових діячів не тільки з Праги та Чехословаччини, а й з інших країн, зокрема Німеччини, Польщі, Франції. З Товариством співпрацювали й українські науковці з Наддніпрянської і Центральної України, Буковини, Галичини, Слобожанщини, південної України й Кубані. Таким чином, Товариство стало всеукраїнською об'єднувальною організацією. Найбільшу кількість членів Товариство налічувало в 1931–1932 роках (57).

Темами доповідей на засіданнях Історико-філологічного товариства були питання, над якими працювали автори у своїй науковій діяльності. Різноманітні питання історії України та української історіографії висвітлювали у своїх доповідях Д. Дорошенко, В. Біднов, М. Антонович, Б. Крупницький, С. Наріжний, П. Феденко, О. Лотоцький, М. Славінський, С. Шелухин та ін.; доповіді з історії української літератури виголошували Л. Білецький, О. Колесса, І. Огієнко, К. Чехович і ін.; лінгвістичним проблемам присвячували свої доповіді С. Смаль-Стоцький, Р. Смаль-Стоцький, В. Сімович, А. Артимович; філософським – І. Мірчук і Д. Чижевський. Крім того, чимало повідомлень стосувалося питань археології, етнографії, антропології, мистецтвознавства. Але найбільше доповідей було присвячено українській історії. Тема україністики була головним предметом наукових досліджень членів Товариства. Наприклад, з ініціативи академіка С. Смаль-Стоцького в 1930 році в Товаристві відбулася дискусія про початки української нації. Поштовхом для неї послужила стаття М. Кордуби «Найважливіший момент в історії України». Зміст цієї дискусії, опублікований у виданні Товариства «Откоуду есть пошла Руская земля...» (1930), викликав широкий розголос у наукових колах і в пресі. Спеціальними засіданнями Товариство відзначало річніці визначних подій, зокрема 150-річчя зруйнування Запорізької Січі, 10-ліття заснування українських університетів у Кам'янці-Подільському, Полтаві тощо. Щороку відбувалися спеціальні засідання, присвячені Т. Шевченкові. На цих засіданнях за традицією перше слово для доповіді мав С. Смаль-Стоцький, далі найчастіше виступали Д. Антонович, Л. Білецький, В. Сімович, К. Чехович і ін. Шевченківські засідання, безперечно, зробили значний внесок у шевченкознавство.

Члени Історико-філологічного товариства брали участь у міжнародних наукових конгресах, а саме: Першому міжнародному конгресі слов'янських філологів у Празі, Другому з'їзді

класичних філологів слов'янських у Празі, Другому міжнародному лінгвістичному конгресі в Женеві, П'ятнадцятому міжнародному археологічному конгресі в Парижі, Сьомому міжнародному конгресі істориків у Варшаві, Другому слов'янському конгресі у Варшаві тощо. Члени Товариства виступали там з доповідями, які раніше виголошували й обговорювали на засіданнях Товариства. Науковим органом Товариства були Праці, усього вийшло 2 томи: у 1926 році та в 1939 році. Крім цього, в окремих виданнях публікували праці його членів (усього 47). Треба зазначити, що в еміграції українські вчені мали значні труднощі з публікацією своїх наукових праць. Перешкодою було таке типове й часто непоборне в еміграції явище, як брак коштів.

Українські педагогічні кадри в Чехословаччині виховував Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. Він розпочав свою діяльність у 1923 році за фінансової підтримки чехословацького уряду як дворічний навчальний заклад з підготовки вчителів початкових шкіл та працівників освіти. Педагогічний інститут готував спеціалістів з історії, мови й літератури, суспільних, природничих наук та музичної педагогіки. Директором Інституту був Л. Білецький – професор історії української літератури. У подальші роки на посаді директора працювали В. Сімович та В. Гармашів. Навчання було організоване за зразком західноєвропейських вищих шкіл і мало на меті дати теоретичні знання й потрібну практичну підготовку майбутнім педагогам українських шкіл. Навчання тривало чотири роки по два семестри в кожному, було безкоштовним і провадилося українською мовою. Серед багатьох українських учених-емігрантів, які своєю професійною діяльністю забезпечили життєздатність Педагогічного інституту, було чимало славистів: А. Артимович, Л. Білецький, Д. Дорошенко, С. Наріжний, Г. Омельченко, В. Сімович, Ф. Слюсаренко, Д. Чижевський. Деякі з них поєднували викладацьку діяльність в УВУ

та Педагогічному інституті, зокрема А. Артимович, Д. Дорошенко, С. Наріжний, Д. Чижевський. За весь час існування Інституту повний курс навчання пройшли 178 слухачів, диплом педагога отримали 85 осіб. У 1933 році Український педагогічний інститут припинив свою діяльність.

Українські славісти долучалися до наукового життя й розвитку освіти Чехословаччини. На філософському факультеті Карлового університету викладали Д. Дорошенко, О. Колесса, С. і Р. Смаль-Стоцькі, І. Панькевич, у Вищій торговельній школі в Празі – С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, Д. Вергун. Інтеграцію українських учених до чехословацької науки підтримувало їхнє зарахування до місцевих наукових товариств, Чеської академії наук та Слов'янського інституту. Членами Чеської академії наук стали О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, Л. Білецький, А. Міцюк. Співпрацювали зі Слов'янським інститутом Д. Чижевський, О. Колесса та ін. Д. Чижевський, знаний у світі передусім як славіст-літературознавець, менше відомий своїми філософськими працями. У своїй системі логіки та теорії пізнання він виходив з феноменології, у його працях помітний вплив ідей М. Хайдеггера і К. Ясперса. До чеської науки й культури Д. Чижевський увійшов своїми студіями про Я. А. Коменського, чеську середньовічну та барокову літературу.

Говорячи про діяльність українських славістів в еміграції в Чехословаччині, передусім треба зазначити, що вони працювали в умовах академічної свободи. Учені були вільні у виборі тем і методів дослідження, їм не нав'язували наукові концепції, вони мали можливість стояти на таких позиціях, які вважали аргументованими й правдивими. Позитивною була також близькість до європейських наукових осередків, можливість співпраці із зарубіжними колегами. Але водночас науково-дослідницька робота в еміграції мала великі невгоди. Насамперед, це перебування на чужині. Для повноцінної

праці славістів-україністів не вистачало рідної стихії, перешкодою була відірваність від українського наукового матеріалу. Це однаковою мірою стосувалося лінгвістів, істориків, археологів, етнографів. Другим негативним фактором був постійний брак коштів. Майже всі вчені були малозабезпеченими емігрантами, їм не вистачало матеріальних ресурсів для здійснення публікацій, наукових відряджень, організації наукових конференцій. Але навіть у таких несприятливих умовах українські вчені-славісти в еміграції зробили значний внесок в українську і світову науку.

ЛИТЕРАТУРА

Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету // Міжнародна наукова конференція. Зб. доповідей. – К., 1992.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. I.

Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945. Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin FF UK v Praze. – Praha, 1996.

Mušinka A. První kroky ukrajinské emigrace v Československu v letech 1919–1945. V. Veber a kol.: Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945. Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin FF UK v Praze. – Praha, 1993. – S. 32–33.

Zilynskyj B. Ukrajinci v Čechách a na Moravě. (1894)1917 – 1945 (1994). – Praha, 1995.

Статья посвящена деятельности украинских учёных в Чехословакии в межвоенный период.

Ключевые слова: славистика, украинистика, история славистики.